

UDK 364.614.8:179
342.746
<https://doi.org/10.53745/bs.94.2.6>
Primljeno: 24. 6. 2024.
Prihvaćeno: 25. 7. 2024.
Izvorni znanstveni članak

PRAVO NA HRANU KAO IZAZOV PRAVNOJ KULTURI*

Josip BERDICA

Pravni fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku
Stjepana Radića 13, HR – 31000 Osijek
jberdica@pravos.hr

Sažetak

Tema je zamišljena prije svega kao problematiziranje dostupnosti hrane koja proizlazi iz druge i treće generacije ljudskih prava. Dok u drugoj generaciji govorimo o socijalnim pravima koja podrazumijevaju i »pravo na hranu«, treća generacija pretpostavlja niz osnovnih pretpostavaka za ostvarenje toga prava: pravo na zdrav okoliš i prirodne resurse i pravo na prirodne resurse. Implementacija tih prava treće generacije stvarni je izazov za suvremenu pravnu kulturu s obzirom na to da su i zdrav okoliš i prirodni resursi u određenom smislu u sveopćoj ugrozi koja se kroz različite međunarodne dokumente i nacionalne strategije/programe pokušava koliko toliko osigurati. Osobito je zapravo intrigantno razmišljati o ostvarenju prava na hranu budućih generacija kojima ćemo, po svemu sudeći, ostaviti nezdrav okoliš i zagađene prirodne resurse. Sve su to pitanja s kojima se može raspravljati o suvremenoj implementaciji »prava na hranu« u okvirima pravne kulture.

Ključne riječi: pravo na hranu, siromaštvo, ljudsko dostojanstvo, pravna kultura, socijalna pravednost.

»Pravo na hranu temeljno je ljudsko pravo, budući da je usko povezano s pravom na život«.
(kardinal Silvano Maria Tomasi)

»Političke, društvene i ekonomske prepreke sprječavaju ljude da ostvare svoje ljudsko pravo na hranu diljem svijeta«.
(FIAN International)

* Ovaj je rad proširena i doradana verzija izlaganja pod istoimenim naslovom u sklopu međunarodnog znanstvenog simpozija »Hrana, ekonomija i poslovna etika« u organizaciji Centra za poslovnu etiku Fakulteta filozofije i religijskih znanosti u Zagrebu, koji se održao 5. travnja 2024. godine. Rad je financirao Pravni fakultet Osijek Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku internim projektom IP-PRAVOS-19 »Pravna (ne)kultura«.

Uvod

Jednom je prilikom Maximilien Robespierre zapisao da je pravo »stvoreno zato da organizira 'suživot sloboda'«¹. Čijih sloboda? Naravno – ljudskih. Što god govorili o pravu, o njegovim izvorima i ciljevima, kako god ga tumačili i koliko god ga tumačili, treba uvijek imati na pameti ono temeljno: sve se svodi na jedan temeljni čimbenik prava – čovjeka. »Jer nema društvenih odnosa u kojima čovjek ne sudjeluje izravno ili neizravno« ističe Berislav Perić te dodaje: »Nema društvenih odnosa izvan ljudskih djelatnosti, kao što nema ljudskog društva izvan ili prije čovjeka. Stožer ljudskog društva je čovjek. Ništa bez njega i ništa prije njega.«² No, danas smo, čini se, svi skupa svjesni činjenice da i slobodni ljudi mogu umrijeti od gladi i to na pragu trećeg tisućljeća. U konačnici, kako je to prigodno rekao Bertolt Brecht, glasački listić ne hrani gladnoga. To zapravo znači da i naše suvremeno liberalno demokratsko društvo s proklamiranim slobodama za sve i svakoga ne jamči da sutra nećemo biti gladni. Dapače, možemo biti u isto vrijeme slobodni i gladni. Da bi se takvim situacijama došlo do *Opća deklaracija o ljudskim pravima* iz 1948. godine je *in nuce* pokušaj pronalaska zajedničkog jezika oko zajedničkih načela i vrijednosti u svijetu tada rascjepkanom tzv. Hladnim ratom. Krize s opskrbom nafte te stagflacija sredinom sedamdesetih godina prošlog stoljeća pomaknuli su taj zajednički jezik s upravljanja vođenog zajedničkim pravima i načelima pod zaštitom države na neoliberalizam kao prevladavajuću paradigmu donošenja politika. Riječ je o pristupu utemeljenom na pogrešnim uvjerenjima da slobodna i neometana tržišta najučinkovitije raspoređuju resurse, da ekonomska globalizacija koristi svim zemljama dok privatni sektor pruža robu i usluge učinkovitije od javnog sektora. Rodio se globalizirani industrijski prehrambeni sustav pod kontrolom multinacionalnih (poljoprivrednih) korporacija dok su građani postali primorani hranu doslovce kupovati od onih koje je stvorila ista ta tzv. duboka država posredstvom neoliberalnih politika.³ Upravo su takve politike, usudili

¹ Navod preuzet iz: Jean ZIEGLER, *Imperij srama. Refeudalizacija svijeta*, Zagreb, 2007., 49.

² Berislav PERIĆ, Odnos sociologije i pravne znanosti. Uvodne napomene, u: *Pravo i društvo*, 4 (1983.-1984.), 113–117, ovdje 116.

³ Usp. ovaj pasus kod: Nora McKEON, Upravljanje pravom na hranu mora se hitno usredotočiti na ljudska prava, u: *Poslovni dnevnik*, 27. 7. 2023., u: <https://www.poslovni.hr/kolumne/upravljanje-pravom-na-hranu-mora-se-hitno-usredotociti-na-ljudska-prava-4401120> (4. IV. 2024.) Dodajmo i da je prema izvješću aktualnog posebnog izvjestitelja UN-a za pravo na hranu Michaelu Fakhriju naslovljenom *Seeds, right to life and farmers' rights* (A/HRC/49/43) riječ o pravu koje je neodvojivo povezano sa sustavima sjemena poljoprivrednika i njihovim nedjeljivim pravom na slobodnu pohranu, uporabu, razmjenu i prodaju sjemena proizvedenog na svojim gospodarstvima.

bismo se reći, dovele u pitanje onu poznatu tezu Amartye Sena s početka ere neoliberalne države kako se »velika glad nije nikada dogodila u funkcionalnoj demokraciji s redovitim izborima, oporbenim strankama, temeljnom slobodom govora i relativno slobodnim medijima«⁴. Naime, kako se to ističe u zaključnom izvješću XIV. opće redovite Biskupske sinode održane 2015. godine, »gospodarski sustav suvremenog svijeta stvara nove oblike društvene isključivosti, koji siromašne često sklanjaju od očiju društva. Nadmoćna kultura današnjice i sredstva društvenog pripočivanja tu nevidljivost samo još produbljuju. To je zato što se 'u tom sustavu čovjek, ljudsko biće, izbacuje iz središta i zamjenjuje ga nešto drugo. Jer se idolopoklonički klanja novcu. Jer je nehaj sad globalan!'«⁵

Prema tome, u suvremenom društvu gladi itekako ima, ali je ona manje-više nevidljiva. Ovaj je rad postavljen na način da smo pravo na hranu kao jedno od temeljnih ljudskih prava danas,⁶ te kao takvo i dio onoga što je uvriježeno opisivati kao pravnu kulturu, analizirali kroz prizmu njegova ostvarenja, a možda točnije neostvarenja u kontekstu suvremenog neoliberalnog kapitalističkog društva, što predstavlja stvarni izazov za razvoj i perspektive koncepta pravne kulture. Početna je teza nespornost samoga prava na hranu kao eksplicitnog izvora dostojanstva svake ljudske osobe bez obzira na njezin društveni, politički ili ekonomski status. Međutim, i to je drugi korak, kada dođemo do njegova ostvarenja, bez obzira je li riječ o pravu na slobodu od gladi ili pravu na kvalitetnu prehranu, uviđamo kako pravo u okvirima pravne kulture, osobito u dijelu njezine strukture/institucija, pokazuje ozbiljne znakove krize pa čak i nefunkcionalnosti. Ne sporeći univerzalnu važnost ovog ljudskog prava, cilj je rada još jednom ukazati na njegovo izvorište – čovjeka i njegovo dostojanstvo. Ukoliko pravnu kulturu povezujemo s vrijednostima i njihovim implementacijama u konkretni život društva i njegove kulture, onda ignoriranje činjenice da se pravo na hranu ne osigurava svakoj ljudskoj osobi

⁴ Amartya SEN, *Ideja pravednosti*, Zagreb, 2017., 318. Iz različitih antropoloških proučavanja poznato nam je iz povijesti religijskih običaja mnoštvo tabua, zabrana i ograničenja vezanih uz hranu. Usp. James G. FRAZER, *Zlatna grana. Podrijetlo religijskih obreda i običaja*, Zagreb, 2002., 151–152, 370. Od ostalih recentnijih studija izdvajamo: Richard WRANGHAM, *Ovladati vatrom*, Zagreb, 2012. (osobito: 77–92).

⁵ BISKUPSKA SINODA, *Relatio finalis – Zaključno izvješće Biskupske sinode*, Zagreb, 2016., br. 15.

⁶ Unatoč problematičnosti samoga koncepta, mi smo ovdje na tragu stava da pod ljudskim pravima podrazumijevamo prije svega temeljne političke slobode, pravo na život i na cjelovitost ljudske osobe. Riječ je o pravima koja se jamče svima i koja nitko nema pravo dokidati ikome. Usp. Marijan BIŠKUP, *Ljudska prava. Povijesno-teološki osvrt*, Zagreb, 2010., 13–21; Norberto BOBBIO, *Doba prava. Dvanaest eseja o ljudskim pravima*, Beograd, 2008., 169–178.

ili pak da se ono minorizira predstavlja stvarni izazov ne samo za pravnu kulturu u svim njezinim segmentima nego i za budućnost društva u cjelini. Ovim radom pokušavamo to učiniti što je moguće vidljivijim »izazovom«, koji je, čini se, u našoj domaćoj znanstvenoj zajednici ipak ostao po strani.

1. Pravo na hranu ...

Pravo na hranu smatra se jednim od temeljnih ljudskih prava kojim se ujedno štiti i ljudsko pravo na dostojanstvo. Dostojanstvo svake ljudske osobe pretpostavlja osiguravanje temeljnog preduvjeta za život uopće, odnosno dostupnost adekvatne hrane, što dakako uključuje i vodu, kako u kvalitativnom tako i u kvantitativnom smislu. Riječ je o pravu koje proizlazi iz kronološki ranije odredbe čl. 25. *Opće deklaracije o ljudskim pravima*⁷ iz 1948. godine u kojem stoji zapisano da »svatko ima pravo na životni standard koji odgovara zdravlju i dobrobiti njega samoga i njegove obitelji, uključujući prehranu, odjeću, stanovanje, liječničku njegu i potrebne socijalne usluge«. Na ovo se logično nadovezuje kasnija odredba čl. 11. *Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima*⁸ iz 1966. godine (dalje: Pakt), kojim se priznaje pravo svake osobe »na životni standard koji odgovara njemu i njegovoj obitelji«, što u sebe uključuje »primjerenu prehranu, odjeću i stanovanje, kao i pravo na neprekidno poboljšanje životnih uvjeta« (st. 1). Tim se Paktom priznaje »temeljno pravo na slobodu od gladi« (st. 2) koje pretpostavlja »slobodu od« manjka pristupa hrani, točnije slobodu od nemogućnosti da se osigura adekvatna količina, kvaliteta i redovitost hrane kao izvora života. Uzme li se detaljnije čitati ovdje navedene dijelove stavaka čl. 11. Pakta, vidimo da se u okviru prava na primjereni životni standard spominju dva supsidijarna prava: pravo na primjerenu prehranu i pravo na slobodu od gladi. Ovdje nije riječ o dvama novim pravima, već o dvama različitim procesima očitovanja prava na hranu.

*Opći komentar*⁹ toga Pakta iz 1999. godine »slobodu od gladi« vidi hitnijim pravom i trenutnim interesom. Riječ je zapravo o sprječavanju patnje

⁷ Usp. NN – Međunarodni ugovori 12/2009.

⁸ Službeni list SFRJ 7/71. Republika Hrvatska stranka je ovoga Pakta na temelju Odluke o objavljivanju mnogostranih međunarodnih ugovora kojih je RH stranka na temelju notifikacija o sukcesiji (NN – Međunarodni ugovori 12/93). Ovdje se tekst navodi prema verziji dostupnoj na stranici vladinog Ureda za ljudska prava i prava nacionalnih manjina (<https://ljudskaprava.gov.hr/>).

⁹ Tekst *Općeg komentara (General Comment No. 12: The Right to Adequate Food (Art. 11 of the Covenant)*, E/C.12/1999/5) može se pronaći na: <https://www.refworld.org/legal/general/cescr/1999/en/87491> (3. IV. 2024.).

ljudi koji se nalaze u stanju pothranjenosti, odnosno sprječavanju umiranja od gladi. Ovdje je važno naglasiti ono što ističe talijanski filozof Norberto Bobbio u svom eseju o ljudskim pravima danas u kojem ističe da se »pravo na slobodu« (dodajemo na slobodu od gladi) može »jamčiti samo ako se svakome jamči onaj minimum ekonomskog blagostanja koji mu omogućava da živi dostojanstveno«¹⁰. S druge strane, »pravo na primjerenu prehranu« predstavlja svojevrsan viši standard koji uključuje ne samo odsutnost pothranjenosti nego i cijeli niz kvaliteta povezanih s hranom, uključujući prehrambenu sigurnost i raznolikost hrane te dostojanstvo, ukratko sve ono što je potrebno da se posredstvom hrane omogući aktivan i zdrav život.¹¹ Kao što kaže Roman Herre, »kad se s aspekta ljudskih prava zapitamo što je zapravo ljudsko pravo na hranu, onda se radi o tome da ljudi imaju pravo na konzumiranje kvalitativno primjerene hrane«¹². Na tom tragu možemo čitati i čl. 12. *Dodatnog protokola američkoj konvenciji o ljudskim pravima u području ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava* (tzv. Protokol iz San Salvadora iz 1978. godine),¹³ gdje izrijeком stoji napisano: »Svatko ima pravo na primjerenu prehranu koja jamči mogućnost uživanja najviše razine tjelesnog, emocionalnog i intelektualnog razvoja«, te se nastavlja: »Kako bi promicale ostvarivanje ovog prava i iskorijenile pothranjenost, države stranke se obvezuju poboljšati metode proizvodnje, opskrbe i distribucije hrane, te su u tu svrhu suglasne promicati veću međunarodnu suradnju u potpori relevantnim nacionalnim politikama«.

Pravo na hranu štiti, dakle, pravo svih ljudskih bića kako na »slobodu od gladi«, nedostatka hrane i pothranjenosti, što je osobito važno za siromašne i zemlje u razvoju, tako i »pravo na primjerenu prehranu«, što je opet osobito važno za razvijene zemlje. Precizno rečeno: »Pravo na hranu je pravo na redovit, stalan i slobodan pristup, bilo izravno ili novčanom kupnjom, količinski i kvalitativno primjerenoj i dostatnoj hrani koja odgovara kulturnoj tradiciji na-

¹⁰ Norberto BOBBIO, *Doba prava*, 174. Premda u jednom drukčijem, ali ovdje sasvim prikladnom kontekstu, Karl Marx će u svom *Kapitalu* zapisati da »carstvo slobode počinje u stvari tek tamo gdje prestaje rad koji je određen nevoljom i izvanjskom svrsishodnošću«, dodajući da »ono (carstvo slobode, op. a.) leži s one strane područja same materijalne proizvodnje«, Karl MARX – Friedrich ENGELS, *Dela*, sv. 23, Beograd, 1974., 682.

¹¹ U ovome kontekstu mogao bi se spomenuti i naš *Zakon o hrani* (NN 18/23), koji je stupio na snagu u veljači 2023. godine, a koji uređuje nadležna tijela te njihove zadaće kao i obveze subjekata u poslovanju s hranom. Također se može spomenuti i *Zakon o informiranju potrošača o hrani* (NN 56/13, 14/14, 56/16 i 32/19), odnosno *Zakon o higijeni hrane i mikrobiološkim kriterijima za hranu* (NN 83/22).

¹² Navod preuzet iz: Helle JEPPESEN, Hranimo se nezdravo, *Deutsche Welle*, 10. 11. 2015. Usp. <https://www.dw.com/hr/hranimo-se-nezdravo/a-18837981> (4. IV. 2024.).

¹³ Usp. <https://www.oas.org/juridico/english/treaties/a-52.html> (4. IV. 2024.).

roda kojemu potrošač pripada, a koja osigurava fizički i psihički, individualni i kolektivni, ispunjen i dostojanstven život bez straha.«¹⁴ Ta definicija uključuje sve normativne elemente detaljno objašnjene u točki 6. *Općeg komentara* u kojem se navodi: »Pravo na primjerenu prehranu ostvaruje se kada svaki muškarac, žena i dijete, sami ili u zajednici s drugima, u svakom trenutku imaju fizički i ekonomski pristup odgovarajućoj hrani ili sredstvima za njezinu nabavu.« Ključno pak za ostvarenje prava na hranu jest sigurnost, odnosno dostupnost same hrane. Ovo je definicija dana u prvom odlomku *Akcijskog plana Svjetskog summita o hrani*: »Sigurnost hrane postoji kada svi ljudi, u svakom trenutku, imaju fizički i ekonomski pristup dovoljnoj, sigurnoj i hranjivoj hrani kako bi zadovoljili svoje prehrambene potrebe i preferencije u hrani za aktivan i zdrav život.«¹⁵

Jean Ziegler, nekadašnji (2000. – 2008.) posebni izvjestitelj UN-a za pravo na hranu, ističe tri temeljne dimenzije toga prava: dostupnost, pristupačnost i adekvatnost. Upravo dostupnost (sigurnost) hrane ukazuje na možda i krucijalan problem ostvarenja samog prava na hranu. Naime, hrane ima, ali je ona velikom broju svjetskog stanovništva nedostupna, što je Ivan Pavao II. opisao kao »paradoks obilja«.¹⁶ S druge strane toga paradoksa nalazi se upozorenje što ga iznosi papa Franjo: »Prehrana ima duhovni temelj i njezino ispravno upravljanje podrazumijeva potrebu usvajanja etičkog ponašanja. Jamčevići više od bilo kojeg drugog dobra zadovoljenje temeljnoga prava na život, s hranom valja postupati poštujući svetost koja joj je svojstvena, koja proizlazi iz temeljne svetosti svake osobe, a koju joj priznaju brojne tradicije, kulture i religije. Bacati hranu u smeće znači ne vrjednovati žrtvu, rad, prijevozna sredstva i troškove energije koji su utrošeni da se kvalitetna hrana donese na stol.«¹⁷

¹⁴ Jean ZIEGLER, *The right to food: report by the Special Rapporteur on the Right to Food*, Geneva, 2001., 7.

¹⁵ Isto. Prema *Organizaciji za prehranu i poljoprivredu* (FAO), koncept sigurnosti opskrbe hranom nije ograničen na opskrbu hranom, već obuhvaća i dimenzije dostupnosti, pristupačnosti i stabilnosti te uključuje i međunarodno priznato ljudsko pravo na hranu i cjelovno pristupačan pristup zdravoj i hranjivoj prehrani za sve. O tom važnom konceptu može se vidjeti recentnija studija s relevantnim podacima kod: Rajko ODOBAŠA – Katarina MAROŠEVIĆ, *Prehrambena (ne)sigurnost u ekonomskim krizama*, u: *Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu*, 20 (2022.) 2, 61–73.

¹⁶ S druge strane, u sociološkoj se literaturi često govori i o »paradoksu siromaštva« pod čime se podrazumijeva da je siromaštvo zapravo skupo. Siromašnima je, što na subjektivnoj što na objektivnoj razini, sve skupo. S druge strane, nije rijedak slučaj i da su usluge u siromašnim dijelovima velikih gradova skuplje negoli u ostatku društva.

¹⁷ Papa FRANJO, *Baćena hrana uvreda je za siromašne*, u: <https://ika.hkm.hr/novosti/papa-franjo-bacena-hrana-uvreda-je-za-siromasne/> (3. IV. 2024.).

Da bi se pravo na hranu moglo uopće ostvariti, čovjeku najprije treba biti omogućeno da do hrane može doći. To implicira (ili izvodi) još jedno pravo u okvirima prava na hranu. Posebni izvjestitelj UN-a Michael Fakhri kaže da je mogućnost proizvodnje i korištenja prirodnih bogatstava, ali i distribucija, prerada i dostupnost tržišta kako bi hrana uopće mogla doći do krajnjih korisnika također dio prava na hranu.¹⁸ Pristupačnost pak podrazumijeva da treba zajamčiti ekonomski i fizički pristup hrani. S jedne strane, ekonomski pristup znači da hrana treba biti pristupačna za primjerenu prehranu bez ugrožavanja ostalih temeljnih potreba. S druge strane, fizički ranjivi poput bolesnih, djece, osoba s invaliditetom ili osoba starije životne dobi također trebaju imati pristup hrani. Hrana je primjerice mnogima ostala ili nedostupna (zapravo uskraćena) ili nepristupačna (zapravo preskupa) uslijed ruske agresije na Ukrajinu, jednog od najvećih izvoznika žitarica na svijetu s 18 milijuna tona pšenice godišnje, odnosno skoro 28 milijuna tona kukuruza, i tako dalje.¹⁹ Mnogi su na globalnoj razini osjetili negativne učinke tog rata, premda su tisućama kilometara od njega udaljeni a možda nisu ni čuli za navedeni ratni sukob.

Kuća ljudskih prava iz Zagreba u svom izvješću za 2019. godinu primjerice ističe da su najveće prepreke u ostvarenju prava na hranu preveliki troškovi hrane za kućanstva te (ne)kultura prehrane koja negativno utječe na zdravstveno stanje sve većeg dijela populacije, što se osobito manifestira kroz pretilost.²⁰ Međutim, i (ne)kulturu prehrane može se povezati s visokim troškovima

¹⁸ Usp. Michael FAKHRI, *Seeds, right to life and farmers' rights*, (A/HRC/49/43), 12. Sva izvješća posebnog izvjestitelja UN-a za pravo na hranu dostupna su na: <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-food/annual-thematic-reports> (4. IV. 2024.). U ovom je kontekstu korisno razmišljanje: Katica KNEZOVIĆ, *Agrogenetički inženjering u suzbijanju siromaštva i gladi u svijetu – moralno-etičke implikacije*, u: *Nova prisutnost*, 5 (2007.) 3, 271–286.

¹⁹ Usp. Zvonko MERKAŠ – Marija MERKAŠ, *Utjecaj agresije na Ukrajinu na globalnu opskrbu žitaricama. Analiza i perspektive*, u: *Zbornik Sveučilišta Libertas*, 8 (2023.) 9, 19–35, ovdje 22. Na jednom drugom mjestu čitamo zaključak: »Aktualni rat u Ukrajini je izazvao globalne poremećaje lanaca proizvodnje i opskrbe, poljoprivrednih tržišta, globalnih financijskih tržišta, rast pritisaka na prehrambenu sigurnost, valove emigracije u Europu, rast globalnih cijena hrane i energenata i inflatornih pritisaka, a samim time i dramatično smanjenje izgleda za daljnji rast globalnog BDP-a«, Lidija MADŽAR, *Utjecaj ukrajinske krize na međunarodne trgovinske tokove i prehrambenu bezbednost*, u: *Glasnik za društvene nauke*, 14 (2022.) 14, 175–187, ovdje 184. Osim ovdje navedenog primjera utjecaja rata na globalnu ekonomiju, vrijedi kao primjer istaknuti i nedavno događanje iz prosinca 2023. godine kada je zbog suše došlo do problema u protoku brodova i robe kroz Panamski kanal, što je također dovelo do značajnih poskupljenja cijena hrane na globalnoj razini. Dostupnost hrane stoga je vrlo krhka stavka u okvirima globalizirane svjetske ekonomije.

²⁰ KUĆA LJUDSKIH PRAVA, *Ljudska prava u Hrvatskoj. Pregled stanja za 2019. godinu*, Zagreb, 2020., 37., u: https://www.kucaljudskihprava.hr/wp-content/uploads/2020/04/KLJP_

»odgovarajuće hrane«. Dovoljno je spomenuti odnos cijena između tzv. »bio/eko proizvoda« i onih uobičajenih pa postaviti pitanje: Tko si može priuštiti »zdravu« hranu? Iz dostupnih podataka vidljivo je da »briga za zdravlje« prilično košta. (Tablica 1)

Tablica 1 – Usporedba cijena običnih i bio-proizvoda u trgovinama i bio-trgovini

NAMIRNICA	TRGOVINA 1	TRGOVINA 2	BIO-TRGOVINA
jaja (kom)	0,25-0,34	0,32-0,36	0,66
kravlje mlijeko (l)	0,65-1,59	0,98-1,99	2,29-2,99
brašno (pšenično 550)	0,62-1,33	0,62-0,74	2,29
krumpir (kg)	0,80-2,49	0,89	2,29
banana (kg)	1,44	1,45	2,69
luk (crveni, kg)	1,09	1,09	2,69
limun (kg)	1,49	1,49	3,99
kupus (bijeli, kg)	0,49	/	3,49
jabuka (Idared, kg)	1,49	/	2,91

(izvor: <https://zadarski.hr>)

I dok neoliberalni narativ i dalje naglasak stavlja na tehnička rješenja (uporaba kemijskih sredstava ili pak genetski modificirane proizvode) kojima bi se konačno proizvelo dovoljno hrane za sve, nama su očito potrebna političko-pravna rješenja jer svijet proizvodi više nego dovoljno hrane za sve. Problem je što ta hrana nije jednako dostupna svima. Tako američki ekonomist Jeremy Rifkin ističe da je tragično »što 80 % gladne djece u svijetu živi u zemljama u kojima, zapravo, postoji višak hrane, od kojega se znatan dio iskoristava za ishranu životinja, koje će pak konzumirati isključivo imućni potrošači širom svijeta«²¹. Pojednostavljeno rečeno, hrana koja se proizvodi u siromašnim zemljama svijeta koristi se za izvoz i/ili prehranu životinja koje će konzumirati stanovnici razvijenih zemalja dok siromašni ostaju gladni. »Superindustrijska revolucija«, kako je na jednom mjestu naziva Alvin Toffler, ne samo da nije iskorijenila glad već je dovela do toga da siromašni u »civilizaciji kapitala« (p)ostaju još gladniji.²² Čak, dapače, »neizbježno živimo u jednoj civilizaciji ko-

godisnjeIzvjescje2019_web.pdf (4. IV. 2024.). To je ujedno i jedini osvrt na kršenje prava na hranu u Hrvatskoj u nekom od izvješća te nevladine organizacije.

²¹ Jeremy RIFKIN, *Europski san. Kako europska vizija budućnosti polako zasjenjuje američki san*, Zagreb, 2006., 443–444. Riječ o tome da se u prehrani milijuna imućnih potrošača u razvijenim zemljama industrijskog svijeta nalaze velike količine mesa za čiju se proizvodnju koriste žitarice proizvedene u mahom siromašnim zemljama trećeg svijeta. Tako globalna proizvodnja mesa u stvarnosti bogate čini bolesnima, a siromašne gladnima. Usp. TRILATERAL COMMISSION, *A New Spirit of Capitalism*, London, 2022., 36–37.

²² Usp. Alvin TOFFLER, *Šok budućnosti*, Rijeka, 1975., 151; Jon SOBRINO, *Izvan sirotinje nema spasenja*, Rijeka, 2011., 93.

ja je *civilizacija kapitala*, a iz koje proistječu gotovo nepodnošljive nestašice, dehumanizacija ljudskih bića i razaranje čovječanstva kao jedne velike obitelji: iz te civilizacije, naime, rađaju se ljudi koji su osiromašeni, odnosno izopćeni, rađaju se pobjednici i pobijedeni. Naša civilizacija trajno je i 'ozbiljno bolesna'.²³

Upravo je »civilizacija kapitala« dovela do odbacivanja mnogih članova našega društva iz tržišnog sustava. Riječ je o »golemom rezervoaru očito suvišnih ljudi« koji se od strane same neoliberalizacije »nemaju čemu nadati, osim siromaštvu, gladi, bolesti i očaju«²⁴. Prema tome, ispravan je zaključak da glad nije prouzročena nedostatkom hrane, već demokracije, odnosno za rješavanje problema gladi i osiguravanja prava na hranu potrebna su društvena i politička jamstva kako bi se oni riješili, odnosno osigurali.

Uz dostupnost, pristupačnost i adekvatnost *Organizacija za hranu i poljoprivredu* (FAO)²⁵ ističe još i važnost sigurnosti u lancima opskrbe hranom kao i održivost hrane, točnije njezine proizvodnje. Naime, prirodnim resursima mora se upravljati na način da se osigura dostupnost dovoljnih količina hrane kako za sadašnje tako i za buduće generacije. To je osobito izazovno imamo li u vidu usredotočenost suvremenog društva i čovjeka na ono »sada i odmah« pri čemu briga za generacije koje dolaze iza naših ostaje u nekoj vrsti »konstantne amnezije«. To »sada i odmah« nam kaže da godišnje svaka deseta osoba u svijetu (gotovo 600 milijuna ljudi) oboli, a 420 tisuća ljudi umre od kontaminirane hrane. Čak 40 % tereta bolesti koje se prenose hranom nose djeca mlađa od pet godina, od kojih je oko 125 tisuća smrtnih slučajeva svake godine. Te iste bolesti koje se prenose hranom usporavaju, pa čak i zaustavljaju socioekonomski razvoj, opterećujući ionako opterećene sustave zdravstvene zaštite te nanose veliku štetu nacionalnim gospodarstvima, turizmu i trgovini. Svake godine gubi se 110 milijardi američkih dolara u produktivnosti i medicinskim troškovima zbog nesigurne hrane u zemljama s niskim i srednjim dohotkom.²⁶

²³ Jon SOBRINO, *Izvan sirotinje nema spasenja*, 93.

²⁴ David HARVEY, *Kratka povijest neoliberalizma*, Zagreb, 2013., 179. Koncept »suvišnog čovjeka« poznat nam je još iz ruske književnosti (primjerice Puškinov *Evgenij Onjegin*), s time što u suvremenom diskursu ovdje više nije riječ o »ponekom neprilagođenom pojedincu«, već o čitavim grupama ljudi koji postaju višak ili pak društveno irelevantni. Parafrazirajući Ericha Fromma (iz djela *Escape from Freedom*) mogli bi reći da nas je želja za slobodom (demokracija) dovela do stanja egzistencijalne podčinjenosti, u konačnici suvišnosti jer unatoč tomu što smo svi slobodni, neki su ipak slobodniji (od egzistencijalne ugroženosti).

²⁵ Usp. *Organizacija za hranu i poljoprivredu* (FAO), u: <https://www.fao.org/3/cb0448en/CB0448EN.pdf> (4. IV. 2024.).

²⁶ Vidi: <https://www.zjzjosijek.hr/svjetski-dan-sigurnosti-hrane> (13. VI. 2024.).

Sigurnost i održivost hrane jedne su od temeljnih pretpostavaka ostvarenja prava na hranu osobito u globaliziranom društvu ekonomskih i političkih nesigurnosti te vrlo krhkih tržišta hranom, što dolazi sve više do izražaja i u kontekstu globalne ekološke krize. Zato će i papa Franjo s pravom istaknuti da smo suočeni »ne s dvije odvojene krize, jednom okoliša, a drugom društvenom, nego s jednom jedinom i kompleksnom krizom, socio-okolišnom krizom«²⁷ uslijed koje je pravo na hranu mnogima uskraćeno. Upravo će na tom tragu isti papa isticati da »često otkrivamo da ljudska prava zapravo nisu jednaka za sve«, odnosno da »nalazimo brojne proturječnosti koje nas tjeraju da se zapitamo priznaje li se, poštuje, štiti i uistinu promiče jednako dostojanstvo svih ljudi u svim okolnostima«.²⁸

2. ... kao izazov ...

Autori se uglavnom slažu da postoji nekoliko glavnih razloga za kršenje prava na hranu (jednostavnije rečeno – za glad) uopće u suvremenom svijetu: ratni sukobi i bijeda, prezaduženost i dugovi zemalja u razvoju,²⁹ burzovne špekulacije i ekonomski baloni te osobito klimatske promjene koje bi između ostalog, prema nedavno objavljenoj njemačkoj studiji,³⁰ mogle uzrokovati globalno

²⁷ Papa FRANJO, *Laudato si'*. Enciklika o brizi za zajednički dom, Zagreb, 2015., br. 139. O ovoj se ranije već opširnije pisalo kod: Josip BERDICA, *Ekologija, pravednost i siromaštvo*. Poticaj ekološkoj problematici enciklike 'Laudato si', u: *Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije i Srijemske biskupije*, 144 (2016.) 4, 16–23.

²⁸ Papa FRANJO, *Fratelli tutti*. Enciklika o bratstvu i socijalnom prijateljstvu, Zagreb, 2020., br. 22 (dalje: FT). U okvirima socijalnog nauka Crkve mnogo je mjesta gdje se eksplicitno naglašava povezanost između prava na hranu i prava na život, odnosno ljudsko dostojanstvo. Tako će primjerice papa Pavao VI. izrijekom reći da je riječ o pravu »usko povezanom s pravom na život«, odnosno da »nije dovoljno nahraniti gladne: treba za svakog čovjeka osigurati život koji je u skladu s ljudskim dostojanstvom«. Usp. Marijan VALKOVIĆ (ur.), *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Zagreb, 1991., 409., 312. Za daljnji prikaz nužni su uvidi u: PAPINSKO VIJEĆE »IUSTITIA ET PAX«, *Kompendij socijalnog nauka Crkve*, Zagreb, 2005., br. 152–159, 365 i sl. Implicitna mjesta su zaista brojna, no za potrebe ovog rada neka bude dovoljno uputiti na neka recentnija: Gerhard L. MÜLLER, *Siromaštvo. Izazov za vjeru*, Zagreb, 2015., 11–23; Andrea TORNIELLI – Giacomo GALEAZZI, *Papa Franjo, ova ekonomija ubija*, Split, 2015., 138–153. U širem kontekstu teološkog promišljanja vrijedni istaknuti: Jon SOBRINO, *Izvan sirotinje nema spasenja*, 89–166.

²⁹ To se također pripisuje neoliberalnim programima strukturnih prilagodbi koje su osamdesetih godina prošlog stoljeća Svjetska banka i Međunarodni monetarni fond nametali zemljama s nedostatnim financijskim sredstvima, što je diljem svijeta (osobito na globalnom jugu) ograničilo politički prostor vladâ.

³⁰ Usp. Maximilian KOTZ – Friderike KUIK – Eliza LIS – Christiane NICKEL, *Global warming and heat extremes to enhance inflationary pressures*, u: *Communications, Earth & Environment*, 5 (2023.) 119, u: <https://doi.org/10.1038/s43247-023-01173-x>.

povećanje cijena hrane za između 0.9 i 3.2 postotna boda godišnje do 2035. godine. Isto tako, klimatske promjene će nepovratno ugroziti prirodu i bioraznolikost, što je temelj bilo kakvoj proizvodnji hrane. Tako Svjetska zdravstvena organizacija (WHO), na tragu povezanosti prava na hranu i zdravlja, upozorava: »Bioraznolikost na svakoj razini (genetskoj, razini vrsta i ekosustava) temeljni je stup sigurnosti hrane, prehrane i kvalitete prehrane. To je osnovni izvor raznolikosti u esencijalnoj hrani, hranjivim tvarima, vitaminima i mineralima te lijekovima i podupire usluge ekosustava koje održavaju život.«³¹

Iako bi se o svakom od tih razloga moglo široko raspravljati, mišljenja smo da siromaštvo predstavlja najveći izazov ili preduvjet za ostvarenje prava na hranu, a zapravo onog temeljnog prava na ljudsko dostojanstvo. Tako će papa Franjo³² u svom govoru u sjedištu UN-ove Organizacije za hranu i poljoprivredu povodom Druge međunarodne konferencije o hrani 2014. godine reći: »I dok se govori o novim pravima, gladni je čovjek tu, na uglu ulice i traži svoja građanska prava, pravo da ga se cijeni i pravo na osnovnu zdravu hranu. Traži dostojanstvo, a ne milostinju«, te nastavlja: »Pojedinci i narodi traže da se pravda provede u djelo: ne samo u pravnom smislu, nego i u smislu doprinosa i raspodjele.«

To je tim važnije uzmu li se u obzir samo neke relevantnije brojke i činjenice. Prema procjenama najveće svjetske humanitarne organizacije World Food Programme (WFP)³³ iz Rima više od 333 milijuna ljudi suočit će se s akut-

³¹ WORLD HEALTH ORGANIZATION, *Guidance on mainstreaming biodiversity for nutrition and health*, Geneva, 2020., VII. Nadopunjujemo sa stavom Davida Attenborougha, koji ističe da »bioraznolikost planeta ne uključuje samo milijune vrsta i milijarde jedinki nego i trilijune različitih svojstava koje te jedinke imaju, a što je bioraznolikost veća, to se biosfera bolje nosi s promjenom, održava ravnotežu i podupire život«, David ATTENBOROUGH, *Život na našem planetu*, Zagreb, 2020., 238. Inače, o vrlo važnom odnosu između prava na hranu i zdravlja korisno je konzultirati članak: Tomislav NEDIĆ, *Demystifying the Concept of the Right to Health*, u: *Synthesis philosophica*, 37 (2022.) 2, 277–305.

³² Usp. papa FRANJO, *Adress to the Plenary of the Conference*, u: https://www.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2014/november/documents/papa-francesco_20141120_visita-fao.html (12. IV. 2024.). Papa Franjo će jednom drugom prilikom konstatirati: »To je činjenica: ratovi i bijeda dovode do slabljenja bratske solidarnosti, koje je, među ostalim, prouzročeno sebičnim zahtjevima svojstvenima nekim aktualnim gospodarskim modelima«, <https://ika.hkm.hr/novosti/papa-primio-sudionike-konferencije-o-prehrambenoj-i-humanitarnoj-krizi/>, 13. IV. 2024.

³³ Podatci se mogu pronaći na: <https://www.wfp.org/>, 4. IV. 2024. Potrebno je istaknuti kako je, prema izvješću UN-a, oko 29,6 % svjetske populacije, odnosno 2,4 milijarde ljudi, bilo umjereni ili ozbiljno izloženo nesigurnosti hrane 2022. godine, što je ozbiljan porast u odnosu na 2015. godinu, kada je toj nesigurnosti bilo izloženo 1,75 milijardi ljudi. Usp. https://www.novilist.hr/novosti/svijet/un-ovo-izvjesce-globalna-glad-danas-je-veca-nego-2015/?meta_refresh=true, 5. IV. 2024.).

nim razinama nesigurnosti hrane u 2023. godini te je riječ o ljudima koji ne znaju hoće li i kada dobiti sljedeći obrok. Globalno gledajući, 783 milijuna ljudi suočava se s kroničnom gladi u svijetu, oko dvije milijarde ljudi je pothranjeno a isto toliko pretilo. Procjenjuje se da danas 356 milijuna djece u svijetu živi u ekstremnom siromaštvu, što ujedno znači i da im nije osigurano pravo na hranu. Unatrag dvadesetak godina znatno je porastao udio djece mlađe od petnaest godina koja žive u kućanstvima s prihodom ispod granice siromaštva. Oko 150 milijuna dodatne djece gurnuto je u višedimenzionalno siromaštvo zbog pandemije COVID-19.³⁴ S druge strane, broj djece koja su u riziku od siromaštva na razini Europske unije također je u porastu, premda smo do spomenute pandemije bilježili značajno smanjenje broja (Tablica 2).

Tablica 2 – Djeca u riziku od siromaštva i socijalne isključenosti u EU i HR, 2010. – 2022.

Godina	2010.	2012.	2015.	2020.	2022.
Stopa rizika od siromaštva, % (EU)	27.6	28.0	27.1	23.2	24.7
Stopa rizika od siromaštva, % (HR)	29.4	34.8	28.2	20.2	18.1

(Izvor: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Children_at_risk_of_poverty_or_social_exclusion)

Budući je riječ o posebno osjetljivoj populaciji koja možda i najviše trpi od posljedica siromaštva, razočaravajući su podatci i o djeci u Hrvatskoj koja nemaju osigurano pravo na hranu. Prema podacima Ministarstva znanosti i obrazovanja iz 2015. godine u Hrvatskoj je tada bilo evidentirano deset tisuća gladne djece. UNICEF je, pak, iste te godine procijenio da otprilike šezdeset tisuća djece u Hrvatskoj živi ispod granice siromaštva dok ih deset tisuća nema redovite obroke.³⁵ Prema istraživanju Ekonomskog instituta u Zagrebu dvije godine kasnije (2017), svako peto dijete u Hrvatskoj živi na rubu siromaštva, a njih dvadeset tisuća jedini će topli obrok dnevno pojesti iz pučke kuhinje. Neizravno se do recentnijih podataka o broju djece koja nemaju osiguranu adekvatnu prehranu u Hrvatskoj može doći i preko *Hrvatskog zdravstveno-statističkog ljetopisa za 2022. godinu* Hrvatskoga zavoda za javno zdravstvo (HZJZ) u kojem se donosi

³⁴ O utjecaju pandemije na poštivanje prava na hranu pisao je koncem 2020. godine aktualni posebni izvjestitelj UN-a za pravo na hranu Michael Fakhri te je korisno konzultirati ga za detaljnije uvide (A/HRC/46/33).

³⁵ Usp. Snježana KRNETIĆ – Željka KRMPOTIĆ, U Hrvatskoj je 60.000 djece gladno. Država im ne zna pomoći, u: *24sata*, 25. ožujka 2015., u: <https://express.24sata.hr/life/u-hrvatskoj-je-60000-djece-gladno-drzava-im-ne-zna-pomoci-443>, 2. IV. 2024. Koliko je tema djece i osiguravanja njihova »prava na hranu« u nas zapostavljena tema svjedoči i činjenica da točnih podataka o njihovom broju i rasprostranjenosti (osim ponekih procjena) u Hrvatskoj jednostavno nema. Na ovome se mjestu zahvaljujemo gospodinu Marinu Ileju iz UNICEF Hrvatska na dostavljenim informacijama i podacima.

podatak da je od ukupnog broja pregledane djece školske dobi (dakle, ovdje nisu evidentirana djeca predškolske dobi) prema stupnju uhranjenosti pothranjenost zabilježena u 3,5% slučajeva (kod djevojčica 3,8% a dječaka 3,2%).³⁶

Da problem bude još ozbiljniji, prema dostupnim podacima za 2023. godinu možemo vidjeti da je brojka od petine mlađih od 18 godina koji se nalaze u riziku od siromaštva u Hrvatskoj i dalje prilično stabilna. I brojke, kako na globalnoj tako i na nacionalnoj razini, nažalost, unatoč svim nastojanjima ako već ne rastu onda barem stagniraju (Tablica 3).

Tablica 3 – Kretanje stope rizika od siromaštva dobne skupine 0–17

	2001. (0–15 godina)	2005. (0–15 godina)	2010.	2015.	2020.	2023.
Ukupno (%)	18,6	20,3	20,5	20,9	16,8	16,1
Ženski	20,2	22,1	n/a	21,0	16,3	16,4
Muški	17,1	18,6	n/a	20,8	17,3	15,8

(izvor: <https://dzs.hr>)

Podatci tim više zabrinjavaju jer su zbirne stope rizika od siromaštva, gledano u postotcima, u Hrvatskoj ipak značajnije više. To pak znači da bi s vremenom moglo doći do međugeneracijske reprodukcije većine siromašnih, što opet implicira da djeca iz današnjih siromašnih obitelji u budućnosti imaju ne samo daleko veći rizik od siromaštva nego će i sami reproducirati siromašnu djecu.³⁷ Uzmemo li u obzir činjenicu da je opća stopa rizika od

³⁶ Po stupnju uhranjenosti pregledano je 97 401 dijete osnovnoškolske dobi od čega nešto više dječaka (50 284). Važno je također istaknuti da je među istom pregledanom populacijom evidentirana prekomjerna tjelesna težina kod njih čak 35,6 %, što znači da velik broj djece ima problem između ostaloga i s neadekvatnom, odnosno nekvalitetnom prehranom. To također potvrđuje i mišljenje da danas više ljudi pati od pretilosti nego od gladi. Svi se ti podatci mogu pronaći na poveznici: <https://www.hzjz.hr/wp-content/uploads/2024/03/HZSLj-2022.pdf> (12. VI. 2024.). Nastavno na te podatke, prema izvješću pravobraniteljice za djecu za 2023. godinu vidljivo je da i ona djeca kojima je osigurano pravo na hranu u sklopu boravka u školi vrlo često jedu nekvalitetnu hranu. »Roditelji«, stoji u izvješću, »ukazuju na potrebu za toplim kuhanim obrokom u školi, odnosno zdravom školskom prehranom. Topli obrok je standard koji je nužno omogućiti svakom djetetu u državi, a ne samo onoj djeci čije škole imaju kuhinju ili koja pohađaju produženi boravak, cjelodnevni boravak ili su u projektu cjelodnevne nastave«. *Izvješće o radu pravobraniteljice za djecu za 2023. godinu*, 64. Zaključno, predsjednik Vlade RH je koncem ožujka 2023. godine izjavio »kako u hrvatskim osnovnim školama više nema gladne djece, niti će ih biti«, odnosno da je za 308 000 učenika osigurana besplatna prehrana za što je izdvojeno sedamdeset milijuna eura godišnje. Usp. <https://www.otvoreno.hr/vijesti/plenkovic-nema-vise-gladne-djece-u-hrvatskim-skolama-prehrana-je-besplatna-za-308-000-ucenika/459038> (6. IV. 2024.).

³⁷ O tome je ranije također već problematizirano kod: Zoran MALENICA, Siromaštvo u Hrvatskoj (1990-2010), u: *Politička misao*, 48 (2011.) 3, 65–81, ovdje 76. Prema procjenama UN-a tzv. »vrhunac djece«, odnosno točka na kojoj će se broj djece globalno prestati po-

siromaštva u Hrvatskoj za 2023. godinu iznosila 19,3%, što je opet značajnije povećanje u odnosu na prethodnu 2022. godinu, onda vidimo da je razlika, a time i rizik, prilično ozbiljan.³⁸ Dodajmo i da je prema podacima Državnog zavoda za statistiku stopa inflacije u 2023. godini iznosila 8 %, pri čemu su na godišnjoj razini najviše rastle cijene u kategoriji hrana i bezalkoholna pića (6,7 %), dobit ćemo prilično tmurnu opću sliku realnoga života u hrvatskom društvu kada je u pitanju borba za smanjenje rizika od siromaštva, socijalne isključenosti i nejednakosti, što su proklamirani prioriteti nacionalne socijalne politike.

Ne zaboravimo da naš Ustav (čl. 63.) osobito ističe da država štiti djecu »te stvara socijalne, kulturne, odgojne, materijalne i druge uvjete kojima se promiče ostvarivanje prava na dostojan život«. Unatoč očitim pravnim rješenjima koja postoje, činjenica jest da su djeca u riziku od siromaštva lišena prava na dostojan život. Dostojanstvo pretpostavlja osiguravanje makar minimalnih egzistencijalnih preduvjeta koji će jamčiti kako slobodu od gladi tako i pravo na adekvatnu prehranu. Jean Ziegler će zaključiti da je riječ o apsurd i ljazi »koju nijedan razlog ne može opravdati, nijedna politika ozakoniti«. Riječ je, kako kaže taj švicarski sociolog, »o zločinu protiv čovječanstva koji se beskonačno ponavlja«³⁹. U konačnici, kako ističe papa Franjo, »društvo [...] možemo procijeniti prema načinu na koji postupa s djecom, ne samo u moralnom smislu nego i u sociološkom«⁴⁰.

---

većavati, predviđa se za sredinu ovoga stoljeća. Usp. David ATTENBOROUGH, *Život na našem planetu*, 248.

³⁸ Za zbirni pregled recentnijih statistika može se konzultirati: Josip BERDICA, *Poverty in Croatia as a Challenge for Social Justice*, u: Eric KYERE – Katarina MAROŠEVIĆ – Carmen L. SUGAWARA (ur.), *In this world together: global social work and social development*, Osijek, 2024., 146., 149.

³⁹ Jean ZIEGLER, *Imperij hrana*, 97. Na jednom drugom mjestu čitamo Zieglerovu izjavu: »Dijete koje umre od gladi bilo je ubijeno« (navod preuzet iz: Jon SOBRINO, *Izvan sirotinje nema spasenja*, 105). Naravno da bi se tu temu ovdje moglo, a zasigurno i trebalo, nadopuniti raspravom Roberta Alexya o temeljnim pravima (*A Theory of Constitutional Rights*, Oxford, 2009.), ali nam raspoloživo mjesto ne dopušta tako širok izlazak iz naslovne teme.

⁴⁰ BISKUPSKA SINODA, *Relatio finalis*, br. 26. Nešto slično a ipak dramatičnije reći će i brazilski teolog Leonardo Boff: »Kada budući naraštaji budu donosili sud o ovom našem vremenu, predbacivat će nam da smo bili nečovječni, nemilosrdni barbari, i to zbog naše goleme bezosjećajnosti u odnosu na patnje koje su trpjela naša vlastita braća i sestre« (navod preuzet iz: Jon SOBRINO, *Izvan sirotinje nema spasenja*, 97). O pomalo zapostavljenoj, ali i sve aktualnijoj temi djece u okvirima socijalnog nauka Crkve možemo uputiti na: Josip BERDICA, *Dijete u socijalnom nauku Crkve. Antropološko-etički osvrt*, u: Branka REŠETAR (ur.), *Dijete i pravo*, Osijek, 2009., 33–62.

3. ... za pravnu kulturu

Pravo na hranu ovom društvu očito ostaje izazov jer ne postoji društveni ili ekonomski problem s kojim se današnji svijet suočava koji bi bio hitniji od njegova osiguravanja. Uvažavajući sve one okolnosti koje ugrožavaju pravo na hranu, na donositeljima je političkih odluka i strategijâ da ga zaštite i unaprijede posredstvom donošenja, provođenja i kontrole pravnih normi kojima će svakoj ljudskoj osobi biti osigurano naše temeljno ljudsko pravo – pravo na život. Određivanje pak »načina postizanja primjerene prehrane za sve pravo je građana i dužnost vlada. Onima koji se bave ostvarivanjem dobiti ne bi trebalo biti mjesta za stolom.«⁴¹ Glad, da ponovimo još jednom, ne znači manjak hrane, već manjak političke volje u okvirima demokratskih društava da se s tim problemom adekvatno i konkretno bave kako oni koji se bave socijalnim politikama tako još više donositelji konkretnih političkih odluka.

U tom je smislu pravna kultura koja nas okružuje od izuzetne važnosti jer je riječ o širem doživljaju (ili vrednovanju) samoga prava, njegovih institucija, ali i jamstava koja iz njih proizlaze. Nije dovoljno puko postojanje/jamčenje nekog prava, već je potrebna njegova konkretna zaštita i primjena. To što nam »netko« (bilo država bilo konvencije ili protokoli) nešto jamči ne znači da će se to doista i ostvariti. Pravo na hranu nije i ne smije (p)ostati neka vrsta »pravnog mutanta« koji je prepisan iz međunarodnih konvencija i ostavljen da se osuši na papiru! Postoji realna opasnost da pravo na hranu i slobodu od gladi s protekom vremena postane jedna vrsta »pravnog iritanta« koji nije u formalnoj primjeni.⁴²

Za ostvarenje (ili aktualizaciju) prava na hranu potrebne su politička volja, ali i gospodarsko-ekonomski napor da se ono implementira, osobito u kontekstu onih među nama koji se nalaze u najnepovoljnijem socijalnom položaju. Potrebna su društvena i politička jamstva kako bi se pokrenuli mehanizmi konkretne implementacije prava na hranu. Među receptima predloženima za

⁴¹ Nora McKEON, Upravljanje pravom na hranu mora se hitno usredotočiti na ljudska prava, u: *Poslovni dnevnik*, 27. 7. 2023., u: <https://www.poslovni.hr/kolumne/upravlanje-pravom-na-hranu-mora-se-hitno-usredotociti-na-ljudska-prava-4401120> (4. IV. 2024.). Upravo »realni kapitalizam« snosi najveću odgovornost za lošu etičko-moralnu organizaciju svjetskoga gospodarstva i ekonomije, kao i za ono bestidno, iracionalno i besmisleno supostojanje nečuvanog siromaštva s jedne, odnosno neviđenog bogatstva s druge strane, i to u svijetu koji se neprestano integrira. Usp. Jon SOBRINO, *Izvan sirotinje nema spasenja*, 96.

⁴² Usp. Josip BERDICA, *Društvo i pravo. Uvod u interdisciplinarni pristup*, Zagreb, 2023., 256. Vrlo zanimljiva i opširnija rasprava koja nadopunjuje ovdje tek naznačenu temu nalazi se kod: Onora O'NEILL, The dark side of human rights, u: *International Affairs*, 81 (2005.) 2, 427–439.

pokretanje ističe se osnaživanje socijalnih politika upravljenih jamčenju i implementaciji ljudskih prava osobito u najsiromašnijim zemljama te uvođenje tzv. uključive demokracije u kojoj bi sudjelovali svi koji imaju odgovornost, s osobitim naglaskom na aktivno sudjelovanje onih kojih se to najviše tiče. Time bi se vratilo i povjerenje kako u samu demokraciju tako i u političke institucije posredstvom kojih se provode socijalne politike. U središtu problema funkcioniranja same demokracije nalazi se upravo problem (ne)povjerenja njezinih građana u institucije. Građani pak koji ne vjeruju svojim institucijama izbjegavaju doticaje s njima te tako institucije postaju zatvorene i vrlo često same sebi svrhom. U okvirima takve sterilne demokracije i njezinih »gluhih institucija« govoriti uopće o razvoju socijalnih politika kojima bi se osiguralo pravo na hranu i slobodu od gladi čini se jedna vrsta utopije.

Pravna kultura kao dio opće kulture jedne ustavne demokracije stoga ima iznimnu važnost za razvoj takvih socijalnih politika, ali i borbu protiv »gluhih institucija«. Riječ je o kulturi koja utjelovljuje (ili bi barem trebala) temeljne vrijednosti određenog društva. Kao što ćemo kroz sustav pravnih normi pokušati zaštititi ljudski život, tako se kroz isti taj sustav štiti i ljudsko dostojanstvo. Život bez dostojanstva nije vrijedan življenja. Riječima kardinala Josepha Höffnera, »pravo govori o dostojanstvu čovjeka [...] komu su namijenjena određena dobra kao njegova vlastita; istodobno ono je izraz ljudske ugroženosti, budući da su ta dobra ugrožena i da zato moraju biti zaštićena pravom«⁴³. Može se onda reći da je pravo u službi zaštite čovjekova dostojanstva u trenutcima kada je ono ugroženo. Zato i jesmo na početku ovoga rada rekli da je stožer ljudskog društva (dodajemo onda i prava) čovjek. Ništa bez njega i ništa prije njega. U konačnici, kako to kaže papa Franjo, »svako ljudsko biće ima pravo na dostojanstven život i cjelovit razvoj, i nijedna država ne može poricati to temeljno pravo« (FT 107). Pravo na hranu stoga u punom smislu predstavlja alat za osiguravanje prava na dostojanstven život svakoj ljudskoj osobi te kao takvo mora biti zajamčeno ali i konkretno primijenjeno u životu suvremene liberalne demokracije posredstvom države, prava i njegovih alata (zakonâ).

Koncept pravne kulture povezan je dakako sa stavom »da ono što ljudi misle o pravu i vrijednosti od kojih pritom polaze imaju nešto s time kako se oni ponašaju, kao i šire posljedice za djelovanje političkih i pravnih sustava«⁴⁴.

⁴³ Joseph HÖFFNER, *Kršćanski socijalni nauk*, Zagreb, 2005., 61.

⁴⁴ Slaven RAVLIĆ – Mateja ČEHULIĆ, *Pravna kultura*, u: Siniša ZRINŠČAK I DR., *Opća sociologija s uvodom u sociologiju prava*, Zagreb, 2020., 145. Opširnije o samom konceptu može se vidjeti i u: Josip BERDICA, *Društvo i pravo*, 245–269.

Američki politički filozof John Rawls kaže da upravo »pravni sustav nekog društva mora biti takav da nameće moralne dužnosti i obveze svim njegovim (odgovornim, op. a.) pripadnicima, i mora biti reguliran koncepcijom pravednosti za koju [...] razložno i iskreno vjeruju da je koncepcija pravednosti kao općeg dobra. Da bi ovaj uvjet vrijedio, to pravo mora barem podržavati osnovna prava, kao što su pravo na život i sigurnost, na osobnu imovinu, te elemente vladavine prava [...] Ta prava nazivamo ljudskim pravima.«⁴⁵

Pojednostavljeno rečeno, funkcioniranje ili nefunkcioniranje političkih i pravnih sustava uvelike će ovisiti o stavovima i uvjerenjima (političkih) građana određenog društva koji ih kreiraju, ispunjavanju određenim vrijednostima te u konačnici omogućavaju njihovu nadogradnju. Stavovi o nužnosti poštivanja temeljnih ljudskih prava poput onoga na dostojanstvo i slobodu od gladi sastavni su dio pravne stvarnosti koja oblikuje pravnu kulturu. No, kao trajno upozorenje ostaje nam znakovita, ali iskrena Senova rečenica kojom ističe da »izravne kazne za glad snosi samo javnost koja trpi, a ne vladajući. Vladari nikada ne gladuju. Međutim, kada je vlada odgovorna javnosti [...] tada vlada također ima odličan poticaj da učini sve kako bi iskorijenila masovne gladi.«⁴⁶ To zapravo znači da poticaji državi odnosno (socijalnim) politikama za konkretno ostvarenje pojedinih ljudskih prava dolaze odozdo, odnosno od onih članova društva koji određeni problem uočavaju, o njemu raspravljaju i obavještavaju širu društvenu javnost. Sve su to važni elementi onoga što Amartya Sen opisuje kao »funkcionalnu demokraciju«⁴⁷ unutar koje jednako tako funkcionira i pravni sustav poduprt redovitim, poštenim i slobodnim izborima, temeljnom slobodom govora i medija.

Konačno, ljudska su prava, među kojima se osobito ističe pravo na hranu kao jamstvo osiguranja primarnog prava na dostojanstven život, posebna klasa prava koja imaju univerzalnu primjenu te kao takva predstavljaju dio pravne kulture kojom jednako tako univerzalne vrijednosti nalaze svoju zaštitu i ostvarenje. I kada francuski filozof René Girard u svome klasiku⁴⁸ kaže da se naše društvo više nego ikada brine za žrtve (pri čemu ističe da je riječ samo o jednoj velikoj predstavi) te da smo svi »istodobno i glumci i svjedoci velike

⁴⁵ John RAWLS, Pravo narodâ, u: *Novi Kamov*, 9 (2009.) 1, 47–74, ovdje 65. U širem kontekstu govora o ljudskim pravima, pravednosti i moralu u suvremenom socio-političkom diskursu korisno je konzultirati: Onora O'NEILL, Justice without Ethics: A Twentieth-Century Innovation?, u: John TASIIOULAS, (ur.), *The Cambridge Companion to the Philosophy of Law*, Cambridge, 2020., 135–151.

⁴⁶ Amartya SEN, *Ideja pravednosti*, 319.

⁴⁷ Usp. *Isto*, 318ss.

⁴⁸ Usp. René GIRARD, *Promatrah Sotonu kako poput munje pade*, Zagreb, 2004., 199.

antropološke premijere«, pravo na hranu i dostojanstven život oblik su kritike i odbacivanja dehumanizacije ljudskih bića u civilizaciji kapitala koja je stvorila nove odbačene i poražene. Pitanje je samo koliko je naše društvo sposobno pružiti ruku svima njima!? Kao svojevrsno upozorenje, ali i put prema osiguravanju toga prava, stoje riječi pape Benedikta XVI., koji je zapisao da je »u ovoj eri globalizacije uklanjanje gladi u svijetu postalo [...] cilj koji valja ostvariti poradi očuvanja mira i stabilnosti na našem planetu. Glad ne ovisi toliko o materijalnoj oskudici koliko o oskudici socijalnih resursa, među kojima su daleko najvažniji oni institucionalni. Drugim riječima, nedostaje sustav ekonomskih institucija koji bi mogao zajamčiti redoviti, a u pogledu prehranbene vrijednosti i primjeren pristup hrani i vodi [...]«.49

Zaključak

Pravo na hranu kao jedno od temeljnih ljudskih prava u suvremenoj demokraciji predstavlja sve ozbiljniji izazov za pravnu kulturu kao rasadište vrijednosti koje nas vežu uz pravo ili nas od njega odbijaju. Iako je riječ o ljudskom pravu koje nitko ne dovodi u pitanje, brojke gladnih i pothranjenih u svijetu govore nam da puno toga još treba učiniti kako ono ne bi ostalo tek puko slovo na papiru. Pravo na hranu pretpostavlja prije svega poštovanje dostojanstva svake ljudske osobe bez obzira na dob, spol, mjesto ili društveni odnosno ekonomski status. No, isto tako ono se neminovno odnosi i na ono temeljno ljudsko pravo – pravo na život.

Poštujući pravo na hranu svakoj ljudskoj osobi, a osobito onima koji se nalaze u socijalno najnepovoljnijem položaju, kao društvo ispunjavamo svoju dužnost solidarnosti kojom jamčimo opstanak ne samo sebi nego i generacijama koje dolaze nakon nas. Riječ je stoga o pravu koje proizlazi svom svojom snagom iz naravi ljudske osobe kao takve te se nameće široj društvenoj svijesti kao nužnost radi očuvanja života. U konačnici, kako čitamo na jednom mjestu, »na putu k ostvarenju ljudskih prava nezaobilazna činjenica je društvena svijest koja pokazuje kako i što neka zajednica ili društvo osjeća i misli« o ovom konkretnom problemu bez presedana.⁵⁰ Okretati glavu ili ignorirati činjenicu da su mnogi među nama gladni i da je mnogo djece kojoj nije osigurano pravo

⁴⁹ BENEDIKT XVI., *Caritas in veritate – Ljubav u istini. Enciklika o cjelovitome ljudskom razvoju u ljubavi i istini upućena biskupima, prezbiterima, đakonima, posvećenim osobama, vjernicima laicima i svim ljudima dobre volje*, Zagreb, 2009., br. 27.

⁵⁰ Marijan BIŠKUP, *Ljudska prava. Povijesno-teološki osvrt*, 19.

na hranu znači sudjelovati u konačnom dovršenju »civilizacije smrti« započetom strahotama ratova u prethodnom stoljeću.

U ovom smo radu željeli problematizirati činjenicu da se jedno od temeljnih prava, ono na hranu, zapravo izravno dotiče ljudskoga dostojanstva. Kroz prizmu različitih međunarodnih konvencija i protokola pravo na hranu priznaje se svakom ljudskom biću. No kada se dođe do njegove konkretne primjene, uočljivo je da postoje osobito ranjive društvene skupine kojima je to pravo uskraćeno. Iz tog smo se razloga osobito posvetili djeci kojoj pravo na hranu nije osigurano i koja se nalaze u osobito osjetljivom položaju jer su ovisna o drugim društvenim zajednicama. Ukoliko su ljudska prava zaista »posebna vrsta prava koja objašnjavamo njihovom ulogom«, kako to ističe John Rawls,⁵¹ onda se postavlja ozbiljno pitanje: Ima li pravo na hranu zaista ulogu zaštite dostojanstva svake ljudske osobe?

U pitanju je ne samo jedno od temeljnih ljudskih prava nego i temeljna vrijednost – dostojanstvo čovjeka. Uloga tog ljudskog prava jest zaštita dostojanstva svake ljudske osobe. Ako ono to ne čini, gubi svoj smisao i svoje značenje i zapravo ostaje suho slovo na papiru. Da bi se to pravo zaista i ostvarilo, potrebno je, doduše na jednoj globalnijoj razini, što više govoriti o uvažavanju ljudske osobe kao temelja svakog ljudskog prava. Jedna od bitnih nakana ovoga teksta jest pozvati na takav javni govor koji bi u punom smislu riječi probudio društvenu svijest. Parafrazirajući Benedikta XVI., možemo zaključiti da nahraniti gladne predstavlja etički imperativ modernog društva.

Abstract

THE RIGHT TO FOOD AS A CHALLENGE TO LEGAL CULTURE

Josip BERDICA

Faculty of Law J. J. Strossmayer University Osijek
Stjepana Radića 13, HR – 31000 Osijek
jberdica@pravos.hr

The article explores the availability of food influenced by the second and third generation of human rights. While the second generation encompasses social rights including the “right to food”, the third generation assumes a number of essential assumptions for

⁵¹ Usp. John RAWLS, Pravo narodâ, 71. Ta se tema prikladno nadograđuje na temu ranije već obrađivanu kod: Josip BERDICA, *Pravednost i mišljenje kao prve vrline. U čast Johna Rawlsa (2002. – 2022.)*, Zagreb, 2024., 121–140.

the realization of that right: the right to a healthy environment and the right to natural resources. The implementation of these third-generation rights poses a significant challenge for the contemporary legal culture, given that both a healthy environment and natural resources are in a certain sense increasingly endangered. Various international documents and national strategies/programs aim to mitigate this threat as much as possible. It is particularly intriguing to consider the realization of the “right to food” of future generations, who are, by all accounts, likely to inherit an unhealthy environment and polluted natural resources. These issues are central to the discussions on the contemporary implementation of the “right to food” within the framework of legal culture.

Key words: right to food, poverty, human dignity, legal culture, social justice.